

**БӨГҮНҮ
НОМЕРДЕ:**

© "Бүзүрел телефо-
ну: 1-10-77". Кайы-
даа үеде ажилдап
турар. 1-ги арында.

© Өг-бүлө. Ооң чы-
мыжы. 2-ги арында.

**ДАРААЗЫНДА
НОМЕРГЕ:**

© "Чечен — менде,
чекек — черде" деп
литературлуг арын
үнер.



ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгепсэн

№ 132 (16292) • 2000 чылдың ноябрь 30, четверг • Ат салган шагы Садар өртөө 3 рубль.
18. 00

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНДА ЭМ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Тыва Республиканың Чазанын ноябрь 28-ге болуп эрткен ээлчеглиг хуралына үжөн ажыг айтырыгны чугаашкан. Амгы үеде турттакчы чоңу эм аймаа-биле ханды-лары, оон өртөөн күрүсден таарыштылары чугула айтырыг болуп турар. Бо талазы-биле чоңуң негелделери, хомулаллары Чазакка кирип келген. Мону барымдаалап коргеш, аңаа хамаарышкан дорт айтырыгны Чазак хура-

лынга бир дугаарында сайга-ры көргөн. Түнелинде ТР-ге фармацевт ажил-чоруду-лазын сайыраңгайжыдар болгаш эм аймаага ортек-терин күрүсден таарышты-ларын хандылар хемчеглер дугайында, эм аймаага ортектерин тургузарынын методиказынын дугайында, эм-биле хандырынын фор-мулар системанын исперелер дугайында доктааларын Чазак хуралы хүлээп алган.

Чагыдылга — 2001 "ШЫНЧЫЛАР" — КОЖУУННАРДА

Чыл төнүп турар. Эрткен үеже хая көрүп, келир үениң ажил-агыларын планнап тургузар үе — декабрь.

Республикада тыва чоңуң чагыс улуг форматтыг, 75 чыл оюн бо чылда демделеп эрттирген хоочун солунун ажилдакчылары боттарынын ажил-ининин, экономиктиг берге үелерде кандыг байдалдарда солунну үндүрүп турарын номчукуларга таныштыры-ры-биле бо хүннерде топ кожууннарда чоруп, чоң-биле ужуражып турар. Солунун кол редактору С. С. Монгуш, корреспон-

дентилер Ч. Монгуш, И. Дамдак, Б. Он-дар, А. Оксур олар Улуг-Хем, Чаа-Хол, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарда номчулга конференцияларын эрттирип, чоңуң санал-оңалын үлөжүп, келир чылдың чагыдылганын хамаарыштыр ужуражып турары чорудуп турар.

"Шын" солунун ажилдакчылары оске-даа кожууннарже үнүшкүнерин кылырын планнап алган.

ДЭЭРЕЛЕРНИҢ ДЭЭРЕЛЕРИНГЕ — ХАЛАС "ШЫН"

Күрүсениң федералдыг албанынын ТР-де Чоңу ажилга хаара тудар талазы-биле департаментинин ажилдакчылары (даргазынын хүлээлгезин күөсөдип турар А. К. Кара-Сал) "Шын" солуну боттары-нын эң идеякчилер, ажилга тургустунуп алыр дээш бүгү-ле аргалары дилеп тып, боттарынын мергежилин үениң аайы-

биле хой яны белеткеп ап турар ажил чок 200 кижилерге чартык чылдың халас чагыдылганын кылып берген. Департа-мент кожууннар аайы-биле 5-20 экземпляр "Шынны" чагыдып бергенин ук департа-ментинин ажилдакчызы П. Сарылар биске дыңнаткан.

"ШЫН" — МУРНАКЧЫЛАРГА

Тес-Хем кожуун чагыргазы (Б. С. Шырап) 200 экземпляр "Шын" солуну халаска кожуунун эң дээр мурнакчыла-рынга чагыдып бээр ажилдары чорудуп турар. Редакциядан: Үстүнде удурткучу-

ларнын эгелээшкенин үлөргө ап, "Шын" солуну чагыдып алыр талазы-биле ажилды бүгү талазы-биле чорудуп көрөйүр. Мурнакчылардан үлөргө ап алынар, удурткучулар!

Чагыдылга декабрь 15-те доостур.

"ШЫННЫ" ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!

МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ... МӨӨРЕЙ...

2001 чыл төгүлүгү. Чаа чүс чылдың эгези, эң амдыралче үе басымнар бо вектин эгезинден үндөйлөткөң эгелээр дээринге чыгып чок. Чаа 2001 чылда өг-бүлө бурзу "Шын" солуну болуру-биле ТР-де федералдык почта харызаа эргелелинин кожууннарда салбырларынын аразынга

МӨӨРЕЙНИ ЧАРЛАДЫВЫС.

- I—2и чер — 1000 рубль
- II—2и чер — 800 рубль
- III—2и чер — 600 рубль

Конкурстун кол негелдези:
1000 экземплярдан хөй чагыдылгалыг кожуун салбырын бирги черин алган деп санаар.
Эң идеякчилер чагыдып алыкчыларын солун арыннарынга алап, шаңнап-мактаары база көрдүнгөн.

ЧАГЫДЫЛГА — 2001

ХҮНДУЛУГ НОМЧУКЧУ!
"Шын" солунга 2001 чылды 6 айларында чагыдылга чоруп турар.

- Чагыдылганын өртөө мындыг:
- чагыдылга өртөө — 50 рубль,
 - почта чедирилгези — 78 рубль,
 - каттышкаш — 128 рубль.
- Ынчангаш **128 рубль-биле** 6 айларда чагыдып ап болур силер.
1 айда — 22 рубль, **3 айларда** — 64 рубль.
- Организацияларга — 160 рубль.** Ону тодардырга мындыг:
- чагыдылга өртөө — 82 рубль,
 - чедирилгези — 78 рубль.
- Чагыдылганы чер-черлерин почта салбырларында хүлээп ап турар. Чагыдылга чок артпас дээш чогуур үезинде чагыдып алырынче далажынар.

Бисче бижирер, бистиң-биле харылзажыңар!

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР

Ноябрь 22-ден декабрь 1-ге чедир "Вихрь-ангиттерор" деп операциянын алды дугаар чадазы чоруп турары-биле Россиянын Айыл чок чо-руунун Федералдыг албаны-нын Тыва Республикада Эргелели күштелдирген вариан-тынын сугаар ажилдап эгелзэн.

Соолгу үеде чечен экстре-мистерин талашындан Россия Федерациянын левискэ-ринге террористиг актылар чорудар ордальдыкшынар ковулар турарын демселес-вара чок. Чыңалганы, ноябрь 19-та Пятигорск хоорайга "Рынок—Людмила" деп трамвай доктар черге хол-биле кылган чыстар херекселди тыпкан болгаш хори чок болдурган. Ол херексел 5 кг 750 грамм пластид, электродетонатор,

электронуг шак, батареядан тургустунган болгаш дыка хөй демир кагалардан кыл-дынган болган.

Чечняда болушкуннар, хол-биле кылган чыстар херекселдер колдуунда-ла Россиянын топ черлеринде тыптып турар болганда, бистин республикавыстан ырак ышкаш сагындырар, ыңчалда-даа Сибирь регио-нундан база айылдыг чүүлдерин тып ап турар апар-ган. Ноябрь 20-де Бурятияда Наушки деп демир-орук станциязынга поездинин бензин куткан истериязын чанынга база-ла хол-биле кылган чыстар тургузууну

тыпкан.

Ынчангаш соолгу бо болган болушкуннар-биле холбаштыр бир эвес хөй кижилер чыгачылар черле-ре сезинип эг-херекселдер, ут-тундурган чүүлдер көрүп, тып алзынарза, ол-ла доран миляциязы Айыл чок чорук Эргелелинге дамчыдарын диледилис.

Айыл чок чорук орган-нарынын харыялар айты-рылганын хамаарышкан информацияны **1-10-77** дугаарлыг "Бүзүрел телефо-нуич" кайы-даа үеде дамчы-дып болур. Шунту алдынан медээлер кичээлгег чок артпас.

Россиянын Айыл чок чорунун Федералдыг албанын Тыва Республикада Эргелелин хөй-ниити-биле харылзаалар тудар болуу.

"Эр-хейлер! Байыр чедирип тур мен"

Кадыкшыл — чоңуң байла дээр-даа шын. Кажан кижини бурузунуң кан калык чоруну чедип алыр болузувса, бистиң келир үевиңе бүзүреддиң магадлал бар дээринге чыгып чок. Ынчангаш республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак, Чааа база ТР-нин Кадик камгалал яамызы бо талазы-биле көскү ажилдарын чорудуп, чоңуң кадикшылдыгны быжыттыр талазы-биле федералдыг болгаш тус черниң программаларынын күөсөлдезин амдыралга чедип алыр дээш шудургу ажилдап турар.

Дүүн Кызыл хоорайнын төвүнде, Кадик камгалал яамызын хамааржыр рес-публиканың Бичин уругларга болгаш улуг улустарга эм-нээшкенин кадикшыл тө-вүнде дустуг күйүнү ажи-дыкшынын езулалын эрттирген. Бо дустуг күйү ажитканы ук эмнеге-профи-лактика төвүнде эмнеттишан кадикшылдыгны быжытпал көзүп турар аарыг кижилерге денеп чегнес оорукчулуг улуг белек болганын чугаашкан. Мында эмнедип көзүп турар тыныш органныр, кеш, аллергия аарыгларындан аараан улуг,

нээшкн өрзөли, эм оыттардан кылган шайлаашкын чери, сауна, бассейн, душ дээш кадикшылга эржежор чугула дериг-херекселдер-биле дериттингени онза. Аңаа немей чаа өрзөдн ажитканы топтежөөн турар аарыг улуска таарымчалдыг байдалды тургускан.

Бо болушкунга ушкаштыр Кызылдын 2 дугаар бождулга багынында азы амгы азы "Ие-чаштын камга-лал төвүнде" чаа УЗИ-шпа-ратты, тургусканы бистиң республикада медицинанын бурунгар хөгжүлгезинин бир көскү херечини болган. Бо аар ортекти ховар дон аппарат Сибирь регионунда ам Тыва-да бир бою турары ол. Аңаа ие кижинин иштинде бот-талган чаштын 12 дугаар иле-лээшыл-ла кандыг аарыг-дардан аарын, дууду торуту-нуп болурун шинчип үн-дүрүптер ховар, белик черге-нин аппараты боюп турар. Бо

аппарат-биле неенин иштинде уругунуң баш мээзин, чүрээ, иштиги органнырнын тур-гузуун, хан эргилдизинин кан-чаар чоруп турарын тодазы-биле көрүп, анализтерини түнчелдерин безин ап болур арга бистиң эмчилеринисте тургустунган. Бо дээрге, шы-на-ла, улуг тогуулуг болууш-куну болуп тыва медицинанын тогузунче кирип бижиттинер дээрн чугаажок.

Бо эрткен ийи хемчег бүгү-делегейин демделеп эртти-рип турары Ие хунуңуң бай-ырылынга база Инапалтер хүнүн таварыштыр кылган улуг ажилдар болбушан, "Россия Федерациязында уругларың байдалыг экижидер талазы-биле хемчеглер" деп РФ-тин Чазанын база ТР-нин Чазанын "Ие-чашты камгаларынын база өг-бүлени быжыгларыннын күрүне программаны" деп доктаалы-нын, ол ышкаш "1998-2000 чылдарда ие-херезжеринин

Айлаң МОНГУШ.

Парлаага конференциязы ХӨГЖҮЛДЕНИ — ЧАА ЧАДАЖЕ

Тыва Республиканың Президентизи—Чазак Баштыны Ш. Д. Ооржак Москвага ажил-албан кылып чораш чедип келгеш, республика солуннарынын, телевидениезинин, радиоэуунуң журналистери-биле парлаага конференциязын ноябрь 27-де эрттирген.

Москвага ажил-албан кылып чорашканын түнелдерин чугаалап бээрн Шериг-оол Диз-жиковичден журналисттер дилээ.

Россия Федерациязын-де Күрүне Чөвүлелинин бир дугаар кылбак хуралына ириштин. Күрүне Чөвүлелин Президент В. В. Путинин Чарлы-биле тургускан, оон Дүрүлүп басылаан. Ол болза чурттуң политиктиг органы болур. Күрүсениң стратегтиг база политиктиг системазынын хөгжүлгезинин федералдыг дугайында болган оске-даа чугула айтырылганы, оларын перспективанын ажилдап кылгаш, күрүне баштыгынга, эрге-чагырга структураларына ол саналдап кириер соорулгалыг — деп, Президент чугазынын эгезинде демделгезн.

Чурттуң 2010 чылга чедир стратегтиг хөгжүлгезинин дугайында илеткелди РФ-тин Чазак Даргазы М. М. Касья-нов, бо айтырыг талазы-биле эдерини илеткелди Хаба-ровск крайнын губернатору В. И. Ишаев хуралга кылган. Чугаалашкан айтырыга ха-маарыштыр он ажит кижини санал берген.

Бо ийи илеткелде Россияны 2010 чылга чедир канчаар хөгжүлгезинин тодаргай хем-чеглерин айтканын Ш. Д. Ооржак чугаалаан. Чурттуң хөгжүлгезинге ажиткыг кылдыр байдалды шуут өскерттирип, оон моон сонгаар хөгжүлгезин баш бурунгаар санап тодардырын чугулап көргөн. Чүге дээрге экономика-канын, озудезин эгелзэн. Оң-биле Россиянын амгы делегей-ге ролун, кандыг черин элээрни тодардыр, күрүсенин ролун көдүреринче сагышты салыр. Шаң мындаг чугула соорулгалары салып турар.

Амгы үеде чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлгезинин байдалына илеткелчилер доктаап, аңаа анализти бер-генин ол чугаалаан. Реформа-ларын уктазын чоң билип, рынок экономиказынын

бурунгаар бодамчалыг санаа-рыне, нарийны уган-бодал сайыралыч болгаш чурт-туң хөгжүлгезин чаа чалае көдүреринин оске-даа айты-рылганын улуг кичээлгезин хуралга салган. Бо бүгүнү боттандырылганын түнчел-лиде ХХГ чүс чылдыг чурттуң хөгжүлгезинге чаа өрүк ажиттынарын Президент демделгезн.

Хабаровск крайнын губер-натору В. И. Ишаев иле-гелгезин чурттуң 2010 чылга чедир стратегтиг хөгжүл-гезинин программанын бот-тандырылганын Россиянын субъективтеринин ролун, ужу-улузунун дугайында чугаашкан. Ылалыга тус чер бот-башкарылга органы-нын бо херекчелулүг ролду ойнаарын айткаш, чүңү кылдырын тодарташкан.

РФ-тин Президентизинин Күрүне Чөвүлелинин дуга-йында ажилын санап бер-генин колдуунда деткээ. Олар социал-экономиктиг реформаларын уламчыла-ры, политиктиг етемеказын сайыраңгайжыктарын, эрге-чагырга структураларын хөгжүлгезин чугулаа көргөсөр.

Күрүне Чөвүлелинин ху-ралы тус чер бот-башкарылга органын ажил-чорудулга-зынче кичээлгезин устандыр-гаш, анда чегестерин чыл-дырарын, оларын ажилын амгы үениң байдалдарына дүүштүр эне органызатарын чугула деп санаанын Прези-дент айткан.

Күрүне Чөвүлелинин Прези-диум кижигүнеринин ин-формацияларын хуралга ды-наан. Москва хоорайнын мэри Ю. М. Лужков эрге-ча-гырга органын реформа-ларын чорударынын дуга-йында чугаалап, Татарстан-ның Президентизи М. Ш. Шаймиев федералдыг күрү-сени тургузуунуң, национал айтырыгны шинтирлээр-нин талазы-биле белеткен турар документтеринин дугайында дыңнаткан кылган. Федералдыг топ биле субъек-тивтерин аразында эрге-хүлээлгелерин аңгылаарынын

Бюджет төлөвилелине Прези-дентинин, Күрүне Думазынын депутаттарынын киргени 25 эдилгези эрткен. Оон ангыда федералдыг программаларга 90 млн. орук фондузунга 128 млн., Соңгу чүккө деннестир-тирген черлерге чүкүтер сооуртуңне 180 млн. рубльын болгаш оске-даа акша-тоге-рикти топтен алыры-биле камгалаан. Нитизин-биле алырга 2 миллиард 500 миллион рубль-чедип турарын Президент журналисттерге дыңнаткан.

РФ-тин яамыларынга, ведомстволарынга Ш. Д. Ооржак, оон командазынын кижигүнери улуг ажалды чоруткан. Колдээ ажил-агай сайды А. В. Гордеев хурал эрттирери-биле дугурушкан. Аңаа Тыванын колдээ ажил-агынынга топтен дуза чедирер фондуңу каш катап утпаттар-ганын протокол шийтиррин хүлээп алыр. Бо талазы-биле В. И. Лаврипенко ажилдап турар. РФ-тин Харылаа яамызынын коллегиязы ноябрь 28-те болур. Орта Тыванын харылаа адьрын хөгжүлгезинге деткыче көргү-зери чугаалажыр. Ол ажит-кы болур. А. А. Мельников биле Д. К. Донгак хуралга киржир. Оске-даа ажит шери топке чорутканын Ш. Д. Ооржак журналисттерге чуга-лап берген.

Президенттен хөй сангыг айтырылганы салган. Бю-джет төлөвилелине 25 неме-лени кириген, ону Күрүне Думазынын комитеттери деткээ, оларда чүңү айт-канын соңуурган. Ында чурттакчы чоңа кончуг ажиткыг төлөвилелдер кирип турарын Ш. Д. Ооржак дем-делгезн. Ылалыгы уругларын инста чечменин бустекээр, кондтер кылдыгы бүдүрер, бода малдын кезин бол-баазырадыр фабрикаларын тудар болгаш оске-даа чүүлдер кирип турарын айткан.

Ш. Д. Ооржакка айты-рылгарга билдигир хары-ялары бергени дээш журна-листтер ооруп четтиргенин илереткен.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Соолгу шакта

● РФ-тин Президентизи В. Путин Федералдыг Ху-ралдын Даргазы Егор Строевти хүлээп алгаш, Россиянын Күрүне Чөвүле-линин ажил-чорудулганын хамаарышкан ажилдарын чугаалашкан.

● РФ-тин Күрүне Дума-зы "РФ-тин Президентизинге болгаш оон өг-бүлениңе магадлалдар дугайында"

рынын удурткучуларын, чин-чеге прокурорну ажилдарын-дан хостаар дугайында чар-чыгы апарган.

● Россиянын судьялары-нын бешки сьезин ажилын дооскан. Оон ажилыга В. Путин киришкен болгаш келир чылдан эгелеп судья-ларын шалканын 8 мун чедир өстүренин дыңнаткан.

● АКШ-та президент соңгулаларынын түнчел амга чедир тодараттымын, чаргы-шалалдар ковузун, оон ужурунда ук соңгулал-дарын түнчели чаа чыл бүүдүзүнде тодараттынар чыгыгы апарган.

● Россиянын болгаш Грузиянын аразында күрү-сн кызыгарын чопшээрлиг эртер ажилды Россия декабрь 5-те, а Грузия — үш ай эртерге эгелээр. Бо кызыгарын дам-чыштыр чечен дээрбечилер шургуп турарынын ужурунда бо айтырыг тургустунган.

(Агентилердер медээлеринден).

ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Дээди Хуралынын (парламентизинин) ээлчеглиг XXXIII сессиязы болуңуң ажилын 2000 чылдың декабрь 6-да 9 шакта Дээди Хуралдын хурал-дар залында эгелээрин дыңнатты.

ЧОННУҢ УРАН-ШЕВЕР УС-ТЫВЫШ АЖЫЛДАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Журал (парламент) 1999 чылдың сентябрь 30-де хүлээп алган

I КЕЗЕК. НИТИ ЧҮҮЛДЕР

1 чүүл. Хоойлунуң сорулгалары болгаш ажыглар адырлары

Тыва Республиканың чоңурааның амгы культуразының кезээ болур чоңун уран чүүдүнүң чыңчыларын, тус черин уран-шевер ус-тывышын болгаш уран-шевер ус-дарганнаашкынын — амгы үеин уран-шевер дуржулгазы-биле байыл хожээни тус черин уран-шевер аян-шинчилг болгаш чоңун шимдел-каасталга уран чүүдүнүң техника-бүдүрүлгө талазы-биле онзагай чүүдлерин салгалга дамчыдарына үндешлеп хожул турар национал эртинге-байлааның чугула кезээ хевээр камгалап арттырылган эргекч чугула хоойлудурум талазы-биле үндештирин тургузары болур. Хоойлу болза чоңун уран-шевер мастерлеринин удурткучуларының, ус-дарганнаашкынын, организацияларының, культура албан черлеринин, ооредилге программаларында чоңун уран-шевер ус-тывыш талазы-биле ажылдарын тема айы-биле киргизип ооредилге албан черлеринин ажил-чорудулганын база принциптерин доктаадып айткан.

Ол принциптер уран-шевер ус-тывыш талазы-биле ажылды азы дарганнаар, бо адырга ооредилге болгаш шинчилел ажил-чорудулганын хостуг кылары-биле кижиниң база организацияларын эргезин, чоңун уран-шевер ус-тывыш талазы-биле ажылдарының дугайында медээни алырын магадылап турар.

2 чүүл. Кол-кол билишкиннер

Бо Хоойлуда дараазында кол-кол билишкиннерин болгаш терминерин ажыглап турар:

уран-шевер ус-дарганнаар ажил — уран-шевер кылыгларын бүдүреринин базазы болур (хуу өг-бүлө, коллективтин) хевирин, рынок үезинде — чаңчыл болган ус-тывыштын каттап тургустууларының азы чаа эргеп тургустууларының өгө чадазы;

уран-шевер ус-тывыш ажалды — тоогу айы-биле тыттып хожээни азы чоңун уран чүүдүнүң тус черин (чангыс ол-ла черин) уран-шевер чанчылын хуу-даа, коллективтин-даа чогаадылганын үезинде тыттып кетир уран-шевер кылыгларын амгы үеде бүдүрүп кыларының кол хевирин;

уран-шевер ус-тывыш болгаш уран-шевер ус-дарганнаар ажылдарын уран-шевер аян-шинчилг онзагай талаалары — тоогу айы-биле тыттып келген азы хевирлеттинип тыттып турар уран-шевер аян-шинчилг херекселдеринин, материалдарын тодаргай хевирлерин болбазардырынын, кылыгларын белеткээринин болгаш каастан-шинээринин чаңчыл болган технологиязынын уран-шевер-техниктиг, аргаларынын быжырымчалыг комплекзин;

уран-шевер ус-тывышка база уран-шевер ус-дарганнаарда коллективтин болгаш хуу авторун эргезин — чоңун уран-шевер ус-тывышын болгаш ус-дарган мастерлеринин (чурукчуларын) угаан ажылынын ончүзүне эргезин камгалаары, оон ичинде:

уран-шевер ус-тывыш кылдыр ус-дарганнаары-биле ус-тывыштын тыттып келген черлерин, оон уран-шевер аян-шинчилг, онзагай чүүдлерин, бараанын илгавыр демдөөн, эн ховар технологиязын; мастерлер (чурукчулар) чангыс аай хевирлерге база эн ховар кылыгларга эргезин камгалаары;

чоңун уран-шевер ус-тывыш кылыгларынның мастери (чурукчузу) — тус черин уран-шевер ус-тывыш кылыгларын азы уран-шевер ус-дарганнаар арга-биле кылдыр чүүдлерин белеткээр талазы-биле чанчылдарыг болгаш аргаларыг, ол ус-тывыштын азы ус-дарганнаар ажалдын уран-шевер чанчылын билдир кижиг;

чоңун уран-шевер ус-тывышчы кижиниң кылган чүүдү уран-шеверинин талазы-биле езулуг сайыраңгай хевир-биле чоңун уран чүүдүнүң тус чер, тоогу талазы-биле тывылган азы тыттып турар чанчылы илереттинген, тодаргай уран-шевер ус-тывышчы азы уран-шевер ус-дарганнаар ажалдын уран-шевер аян-шинчилг сиңиккен, ус-дарганнаарын, мастерлерин (чурукчуларын) хол-биле кылганы азы механизмтаан ажалды ажыглап кылганы, ажыктыг шимдел азы каасталга ужуруткалыг кылдыг;

чангыс аай хевирин — бүдүрүп кылдыр кылдыр хүлээп алган болгаш чоңун уран-шевер ус-тывыш талазы-биле кылган чүүдлерин доктааткан чурум-биле хамаарыштырган, оларны уран-шевер-эстетика талазы-биле үнезин моондеп бүдүрген продукцияны деңгээр кылдыр корген болгаш ол ус-тывышчы база ус-дарганнаар ажалдын аян-шинчилг онзагай чүүдлерин илереттинген кылдыг;

чоңун уран-шевер ус-тывышчызынын кылганы түүдүг болук чүүдү — чангыс хевирин янзы-яны кылдыр кылдыр күөскеткен, чоңун уран-шевер ус-тывышчы арга-биле кылган эг-херексел;

чоңун уран-шевер ус-тывыш мастери (чурукчунуң) кылганы эн ховар эди — чоңун уран-шевер ус-тывышчы мастери (чурукчунуң) чангыс-ла экземпляр кылдыр кылдыр белеткээр уран-шеверинин талазы-биле удуг ортек-үнепиг бооп турар бодунуң чогаалы;

чоңун уран-шевер ус-тывыштын чаңчыл апарган бар чери — чоңун уран-шевер ус-тывыштын азы уран-шевер ус-дарганнаар мергежилниң тоогу, социал-экономиктиг база байдустуң байдалдары-биле чайгар айдлап берген, оларның уран аргаларынын болгаш эн ховар технологиязынын дүрүмнеринин тыттып келгени болгаш хевирлеттинип тургустунган чери.

3 чүүл. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын талазы-биле хоойлудулганы



Бистин Булуң-Терек сумузунун Ховалыг Сайын-оол кудумчүзүндө кайгамчык кызымак өг-бүлө Розалия, Соскур-оол Даржайлар чурттан турар. Бо берге рынок үезинде бо чангыс чер-чуртугларынның черле “ол-бо чүве чок”, “ыңдыг-мындыг чүве беринер” деп турганын кажан-даа дыңнаваан мен. 4 ажы-толдуг, олары школа-даа өөренип, хой-ниити ажылдарына түндөк кийиктир турар. Эр ээни Соскур-оол өг-бүлениң уштан-бантан чоруур. Огорулунуң делем девекээ-

Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывыш талазы-биле хоойлудулганы “Культура дугайында Россия Федерациязының хоойлудулганын үндештирер”, “Культура талазы-биле ортек-үнепиг чүүдлерин үндүрүп база киир соортунуң дугайында”, “Өоредилге дугайында” Россия Федерациязының хоойлудуураында, “Россия Федерациязында Музей Фондузунун база Россия Федерациязының музейлер дугайында” Федералдыг хоойлудан болгаш Тыва Республиканың хоойлудуураындан тургустунар.

4 чүүл. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын камгалалы

1. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын камгалалы дээрже чоңун уран-шевер ус-тывышын күрүнден деткирин база күрүнден камгалаары болуп турар.

2. Күрүнден деткирин болгаш дузалаарын чоңун уран-шевер ус-тывышын талазы-биле субъектилерин, ажил-чорудулганын хамаарылгаларын хоойлу-дүрүм талазы-биле таарыштырынын, чингелдеп үндүрүг оннаарының база ашкандарынын, чоңун уран-шевер ус-тывышын өске-даа дузанын аргазы-биле боттандыраар.

5 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывышын чаңчыл болган бар турар черлери

1. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын чаңчыл болган бар черлеринге уран-шевер ус-тывышынң база уран-шевер ус-дарганнаарынын кылыгларын бүдүрүп кылары-биле; чиг эт курлавырларын, материалдарын тывары-биле холбашкан, тоогу айы-биле улус чурттап келген черлер, социал амьдыралдын адыры, а ол шыкаш чоңун уран-шевер ус-тывышынның мастерлеринин (чурукчуларынның) бар турар хүрээлин тодаралы турар бойдус ландшафттыг кожуунуң (кожуунарының) азы чурттакчылыг черлерин, хоорайларын, суурларын, суумуларын, арбаннарын девискээри хамааржыр.

2. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын чаңчыл болган турар, онзагай камгалал херекелээр черлерин чоңун уран-шевер ус-тывышын камгалалдыг девискээри деп чарлаар.

6 чүүл. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын камгалалдыг девискээрин эрге-байдалы

1. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын камгалалдыг девискээринин кызыгарларын база ол девискээрлерге хоойлу-дүрүм онзагай чурумун Тыва Республиканың хоойлузу-биле доктаадып тургузар болгаш дүжүрүр.

2. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын камгалалдыг девискээринин Тыва Республиканың Чазаа тывар, шинчтээр, учетка алыр болгаш камгалаар.

II КЕЗЕК. ПРОДУКЦИЯНЫ ЧОННУҢ УРАН-ШЕВЕР УС-ТЫВЫШЫНЫҢ КЫЛЫГЛАРЫГА ХАМААРЫШТЫРАРЫ

7 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларын эрге-байдалы

1. Чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларынга, бир эвес олар бо Хоойлунуң 2-ги чүүдүнде тайылбырлап айткан күрүс стандарттарына, чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларын бугу негелдеринге бурну-биле дүжүрүр болж, юридиктиг албан черлеринин болгаш хуу езулугу-даа кылган чүүдери хамааржыр.

Тыва Республиканың девискээринге белеткен кылганы тодаргай продукцияны чоңун уран-шевер ус-тывышчыларынын кылыгларынның база чоңун уран-шевер ус-тывышын мастери (чурукчуларынның) кылганы онзагай ховар кылыгларынның чангыс аай хевирлерин бадылап тургаш, чоңун уран-шевер ус-тывышчыларынын кылган чүүдлеринге Тыва Республиканың Чазаа хамаарыштыраар.

8 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывышчыларының кылыгларын база музей эдилелдерин, музей коллекцияларын чоңун уран-шевер ус-тывышын бүдүрүлгелеринге учетка алыры болгаш чыгган чүүдлерин кадагалап шыгжаары

1. Чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларынның музей эдилелдеринин база музей коллекцияларынның чыгданган чүүдлеринин учедун болгаш кадагалап шыгжаарын чоңун уран-шевер ус-тывышынның организациялары организастаар болгаш боттандыраар.

Оларын учедунуң база кадагалап шыгжаарын методиктиг удуртулганын Тыва Республиканың Чазаа боттандыраар.

2. Тыва Республиканың чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларынга музей эдилелдеринге база коллекцияларынга хамаарыштыр күрүне контролон Тыва Республиканың Чазаа боттандыраар.

III КЕЗЕК. ЧОННУҢ УРАН-ШЕВЕР УС-ТЫВЫШЫНЫҢ БҮДҮРҮЛГЭЗИ

9 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгезин эрге-байдалы

1. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгези — бүдүрүлгенин кылып турар ажылдарынның база чедирин турар ачы-дузаларынның ниити хемчээлинде чоңун уран-шевер ус-тывыш кылыглары эртен чылдын отчеду-биле, а чаа тургустунган бүдүрүлгелерге эртен кварталдын отчеду-биле 50 хуудан эвээш эвес болуп турар организаст-хоойлу-дүрүм талазы-биле кандыг-даа хевиринин организациязы ол болур.

2. Организацияларын чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринге Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле хамаарыштыраар болгаш оларны санындан казыыр.

10 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринин сорулгалары

Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгези чоңун уран чүүдүнүң тус чер талазы-биле чанчыларынның национал бот-онзагай чоруун ул уран-шевер ус-тывыш болгаш уран-шевер ус-дарганнаар ажылынын тоогу айы-биле тыттып келген уран-шевер аян-шинчилг онзагай чүүдлерин хевээр арттырынын база хожжудерин уран-шевер ус-тывыш база ус-дарганнаар ажылынын эн ховар кылыгларын кылып белеткээринин чаңчыл болган технологияларын сагырын база сайыраңгайжыдарын, кылыгларын белеткээр турар үеде хол-биле кылдыр азы механизмтаан чогадыкчы ажылды чыггарып чогадыкчы езу-биле хевир-янызын оскерттир аргазын ажыгларын хандыраар.

2. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгези уран-шевер мергежилдиг ажылдакчыларын белеткээринге, оларны улам мергежири база профессионал чанчыларынга ооредир, олар боттарынын мергежилди доктаамал бедидеринге, улам мергежири деңгелин бедидеринге, чогадыкчы идеякыи мактап деткиринге таарымчалыг байдалдарын тургузар ужурулуг.

11 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринин каттыжышкыннары

Ниити бүдүрүлгө болгаш чогадыкчы сорулгаларын шинч-пирээр, ажил-чорудулганы харылдаштыраар толээкчелерин база ниити эрге-ажыктары камгалаар сорулга-биле чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгези Россия Федерациязының хоойлудулганы-биле тодаралып айткан чурум езугаар каттыжышкыннары (ассоциацияларын, эвилелдерин) тургузар болгаш оларга бактаап кирер эргелиг.

IV КЕЗЕК. ЧОННУҢ УРАН-ШЕВЕР УС-ТЫВЫШ МАСТЕРИ (ЧУРУКЧУЗУ)

12 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш мастери (чурукчунуң) мергежили

Чоңун уран-шевер ус-тывыш мастери (чурукчунуң) мергежилниң ниң чадазын дээди категорияны база бирги категорияны доктаадыр. Чоңун уран-шевер ус-тывыш мастери (чурукчунуң) категориянын Тыва Республиканың Чазааның доктаатканы чурум-биле тысыр.

13 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш мастери (чурукчунуң) эргелери

Чоңун уран-шевер мастери (чурукчунуң) бодунуң кылган чүүдлерин болгаш бодунуң бүдүрүлгө-чогадыкчы ажил-чорудулганынын, оон ичинде ажил берик-чилин даалгазын күөспөй кылган ажил-чорудулганынын өске-даа түннелдерин деңгээр;

ажылдын керээде негелделери-биле дүжүрүр бодунуң хууда эт-хорентинин (дегилгелерин, материалдарын, херекселдерин) база өске-даа чүүдлерин ажыглаан таварылгада немей үндүрген чарыгалдарын делдир эгиттирил алыр;

Тыва Республиканың ончүзүнде бактаап турар күрүндеш музей, библиотека фондустарын, архивтерин, культура талазы-биле чыгданган өске-даа ортек-үнепиг чүүдлерин ажыглап коор эргелиг.

14 чүүл. Кадрларын болгаш өөреникчилерин белеткээри

Уран-шевер ус-тывышка болгаш уран-шевер ус-дарганнаар ажылга кадрларын эге, ортумак болгаш дээди профессионал ооредилгенин ооредилге албан черлеринге белеткээр, а ол шыкаш ниити ооредилге албан черлеринин тускайжыттылган кластеринга (бөлүктөринге) база ончунуң кандыг-даа хевиринин немелде ооредилге албан черлеринге белеткеп болур.

V КЕЗЕК. ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОННУҢ УРАН-ШЕВЕР УС-ТЫВЫШ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХАМААРЫЛГАЛАРЫН ТААРЫШТЫРАРЫ

15 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш адырынның талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнынын база тус черниң бот-башкарылга органнынын кол-кол хүлээлгелери

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазынын органны

база бот-эргелел органны

чоңун уран-шевер ус-тывыш адырына хамаарыла тарни таарыштырган турар федералдыг хоойлудуура база нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле Тыва Республиканың тус черин бот-башкарылга органнынын нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына дүшүкөн турарын хандыраар.

бодунуң эргезинин хемчээли езугаар чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларын кылып бүдүрүп турар юридиктиг эргелиг албан черлеринин база хуу кижилеринин республика болгаш тус чер бот-башкарылга төлөвлөреринин талазы-биле үндүрүг база сан-хоойун өске-даа чингелдерин боор

16 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринин ажил-чорудулганынң саң-хөө кирер достери

1. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринин ажил-чорудулганын боттарынын хууда база чээли акша-хоренгилеринин күөспөй-биле хандыраар.

2. Чоңун уран-шевер ус-тывышын деткир талазы-биле хемчелерин Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазынын нормативтиг актылары-биле база чоңун уран-шевер ус-тывышын хожжудеринге болгаш деткиринге уланган орускай сорулгалыг программалар-биле тодаралып айткан турга кирер достери-биле дүшүрүр ашкандыраар.

17 чүүл. Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринге бээр үндүрүг база саң-хөө талазы-биле чингелделер

1. Республика бюджетинге үндүрүг тер киирер өске-даа акшалар тоээр талазы-биле чингелде терин база сан-хоойун өске-даа чингелделерин чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринге Тыва Республиканың хоойлудулганы-биле дүшүрүр берип болур.

2. Тус черин бот-эргелел органны чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелеринге чингелделерин тус чер бюджетин киир санап турары үндүрүлгөр талазы-биле берип болур

18 чүүл. Тыва Республиканың ончүзүнде туруп турар чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелерин хуужудорунун онзагай чүүдери

1. Тыва Республиканың ончүзүнде туруп турар чоңун уран-шевер ус-тывышын бүдүрүлгелерин Тыва Республиканың Дээди Журалы (парламентини)-биле чопшээржип дүгүржүп тургаш, хуужулар.

VI КЕЗЕК. УРАН-ШЕВЕР УС-ТЫВЫШТЫҢ БАЗА УРАН-ШЕВЕР УС-ДАРГАННААШКЫНЫҢ УРАН-ШЕВЕР АЯН-ШИНЧИЛИГ ОНЗАГАЙ ЧҮҮДЛЕРИН ХООЙЛУ-ДҮРҮМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КАМГАЛААРЫ

19 чүүл. Уран-шевер ус-тывыштын база уран-шевер ус-дарганнаашкынын уран-шевер аян-шинчилг онзагай чүүдлерин хоойлу-дүрүм езугаар камгалаары

Уран-шевер ус-тывыштын база уран-шевер ус-дарганнаашкынын уран-шевер аян-шинчилг онзагай чүүдлерин “Продукцияны болгаш ачы-дузаларын сертификаттаар дугайында Россия Федерациянын Хоойлузу-биле дүшүрүр чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларын сертификаттаарын;

уран-шевер ус-тывыштын база уран-шевер ус-дарганнаашкынын уран-шевер аян-шинчилг онзагай чүүдлерин; баранын үйген черинин аттарынын дугайында” Россия Федерациянын Хоойлузу-биле дүшүрүр буртукээрин;

музей эдилелери болгаш музей коллекциялары болуп турар чоңун уран-шевер ус-тывышын кылыгларын “Россия Федерациянын музей фондузунун база Россия Федерациянында музейлер дугайында” Федералдыг хоойлу-биле дүшүрүр Россия Федерациянын Музей Фондузунга киирерин;

Тыва Республиканың хамаарышкан девискээрин чоңун уран-шевер ус-тывышын чаңчыл болуп турар черлеринге хамаарыштырынын аргазы-биле камгалаар

VII КЕЗЕК. ДЕЛЕГЕЙ ХАРЫЛЗААЛАРЫ

Чоңун уран-шевер ус-тывыш бүдүрүлгелери болгаш мастери (чурукчулар) дүжүрүп солчуру-биле база чоңун каасталга-шимелде уран чүүдүн хожжудерин-биле делегей харылдааларын тургузуп ап база даштыкы экономиктиг ажил-чорудулганы боттандырып болур

VIII КЕЗЕК. ТҮННЭЛ ЧҮҮЛДЕР

21 чүүл. Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

1. Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлаан күнүндө күштүг болуп эгелээр.

2. Бодунуң нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын бо Хоойлу-биле дүшүрүр кылырын Тыва Республиканың Чазаанга дээр.

Тыва Республиканың Президентини Ш. ООРЖАК. Кызыл хоорай №374 1999 чылдын ноябрь 30.

Өг-бүлө. Ол кандыг болур ужурулугу?

КАЙТАМЧЫЛК КЫЛЫШМАК

ринден 70 шоодай картофельди ажаап өстүргөш, артыкшылынын чазын үезин кылдыр салдып турар. Ногаанын бүгү-ле хевирлерин: арбуз, свекла, кабачок, капуста, морковь, огурец, помидор, патиссон, согунаанын янзы-бүрү хевирлерин, чеснок, физалис дээш, чуну бо өг-бүлө өстүрбөс дээр. Оларын чаагай дүжүдүндөн варенье, ассорти, икраларын дыка амданын кылдыр белеткеп хайындыраш, амьдыралына ажыглап, артыкшылынын саарып турар. Перештин, огурус, помидорун янзы-бүрү сорттарын чазын эртежиң-ле рассадалап өстүрүп алыр. Олары 6 айдан-на чемиж борбактажын, быжын эге-

лар база ачазына дузалажып, холу-биле тудуп кылып турар болгаш, адазынын ажылын дыка билдирер. Демир-дестен янзы-бүрү херекселдерин: идер хол тергезин, соортур хол тергелерин, хул узарларын, хул тирталарын, дырбааштарын, картошка дувураа бедилер озуктарын, тыва ооктерин, билектерин, аът тергелерин, далган тиртар ток дээр-белерин, кудук херекселдерин дээш амьдыралга херек бүгү-ле чүүдлерин Соскур-оол Ховалигович уран колдары-биле дарганнап, хереклекчилерге салдып турар.

Ажы-толунуң бассейни, ада-незинин эшпир бассейни. Оларын эринде шевиринин аажок кылдыр ыяштар-биле эшпир-эшти хуи караанга дадыгар черин номчуттуунарына эшпир кылдыр, тывыштары-биле кылып каан. Онзагай чүү дээр!

Садьнда кат аймаанын янзы-бүрү хевирлери бар; чыжыргана, чодураа, инек-караа, кызыл-кат, малина, кызырак-кат, ыт-кады, долаана дээш чуну чок дээр. Оларын чемиштерин-биле янзы-бүрү амданын хайшыларын, вареньелерин кылып ап турар. Каттарынч бурүлдеринден база янзы-бүрү хандыларын хайындарып алыраар. Бо бүгүнү ашы-чемге ажыглап турар болгаш, ол өг-бүленин кежигунерин калдык, шыраак. Олардан кым-даа грипптен аарып көрбөз. Магалы-ла.

Арайны база бажынынын чанынга тарып алыраар. Оон дүжүдү база аажок байлак. Соскур-оол Ховалигович Даржайын уран колдарын чоңу магатаар. Өгө янзын инек кежи-биле көктөп тургаш, дыка быжыг кылдыр чазан каар. Огуну Алдын-Сай, Олег

дендин билдир.

Инек мал-маганнарына га чеми база кылып, сиген-сарааттарын, будук-бурнуң четчирин-биле өг-бүлө белеткеп алыраар. Ажы-толду Алдын-Сай, Олег, Ак-Сай инектеринге, өшкүлдеринге аажок ынак, чаптаар, сагыш човап, карактап ажаар. Үргүлчү-ле чемгерген, сугтарган, кадарган чоруураар. Олар ала-незинин кызымаан, ажылгырын дозен алганнар.

Роза Даржай эм-өйттарына база аажок ажылдап билдир, оларын үезинде чынып алыр, канчаар шыжап, кургалдырын база

Садьнда бетондан кудун тургаш, ангы-ангы хемчээлдин ийн эшпир бассейни база кылып алган.

Ажы-толунуң бассейни, ада-незинин эшпир бассейни. Оларын эринде шевиринин аажок кылдыр ыяштар-биле эшпир-эшти хуи караанга дадыгар черин номчуттуунарына эшпир кылдыр, тывыштары-биле кылып каан. Онзагай чүү дээр!

Оларын чаагай дүжүдүндөн варенье, ассорти, икраларын дыка амданын кылдыр белеткеп хайындыраш, амьдыралына ажыглап, артыкшылынын саарып турар. Перештин, огурус, помидорун янзы-бүрү сорттарын чазын эртежиң-ле рассадалап өстүрүп алыр. Олары 6 айдан-на чемиж борбактажын, быжын эге-

Олар дадыгар черин номчуттуунарына эшпир кылдыр, тывыштары-биле кылып каан. Онзагай чүү дээр!

Олар дадыгар черин номчуттуунарына эшпир кылдыр, тывыштары-биле кылып каан. Онзагай чүү дээр!

Олар дадыгар черин номчуттуунарына эшпир кылдыр, тывыштары-биле кылып каан. Онзагай чүү дээр!

Олар дадыгар черин номчуттуунарына эшпир кылдыр, тывыштары-биле кылып каан. Онзагай чүү дээр!

Олар дадыгар черин номчуттуунарына эшпир кылдыр, тывыштары-биле кылып каан. Онзагай чүү дээр!

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ КОЛ КӨРГҮЗҮГЛЕРИ

2000 чыл. Январь — сентябрь

Table with 3 columns: 2000 чыл январь-сентябрь, 1999 чыл январь-сентябрь, 1998 чыл январь-июнь. Rows include production, investment, and various economic indicators.

Тайлыбыр: ТР-ий Экономика яамызының үлетпүр продукцияның көрдүнгөниг дүштүр санааны. Көп капиталга инвестиция дээрге капитал салышкыннар деп билишкениг дүгжүп турар.

Пассажирылар аргыштырылганы. Транспорттун бүгү хевирлери-биле 9,3 млн. пассажирлери аргыштырган.

УЛЕТПҮР

2000 чылдың январь-сентябрь айларда республика үлетпүрү кууда сайгарлыкчылары калды алдырга, алгы күштүг ортектөр-биле 547 млн. рубльдин продукциязын бүдүргөн азы 1999 чылдың бо үезинге денээрге, 109,9 хуу болган.

деңизээрге 93,1 хуу. Бүгү кодээ ажил-агый бүдүрүкчүлери ээт бүдүрерин 9,0 хуу, сүт — 7,6 хуу, чуургалар бүдүрерин — 1,3 катап эвээжткен. Ээтти сайгарынын 15,3 хуу, сүтү — 7,1 хуу, чуурган — 1,3 катап эвээжткен.

Чик үлетпүр бүдүрүлге хемчээлинин өзүдесин 176,2 хуу, полиграфия — 133,3 хуу, арга-арыг, ыш болбазыралдыр үлетпүр — 130,0 хуу, оңуң металлургия — 118,8 хуу, электроэнергетика — 110,9 хуу, одалга үлетпүр — 105,8 хуу чедирген.

2000 чылдың октябрь 1-де байдал-биле алдыр, бүгү хевирлерин ажил-агыйларында малдын бүгү чүзүнүн баш саны кызырылганы илереп турар. Ылангыя хаваннарнын саны 28,4 хуу кызырылган.

Хомур-лаш, чыгыг энергиязы, алдын, ыш орунар болгаш стодлар, эжик блоктары, хана материалдары, хлөб-булочка кылыглары, кондитер болгаш макарон кылыглары, кургаг сооктон мал чөмү бүдүрери оскен.

Колээ ажил-агый бүдүрүлгелеринде (дузалал ажил-агыйларын кириштир алыр-га) мыйыстыг бода мал 34,4 хуу, хой, ошкү — 20,8 хуу, чыгыг мал — 41,1 хуу, куштар 1,3 катап кызырылган. Бода малдын олуп хораары 3,8 катап, хой, ошкү — 1,9 катап, хаваннар — 1,2 катап эвээжткен.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ

2000 чылдың январь-сентябрь айларда кодээ ажил-агый бүдүрүлгелери 595,8 млн. рубльдин продукциязын бүдүрүп үндүргөн. 1999 чылдың ол үезинин ортектөр-биле

2000 чылдың сентябрьда чонга барааннар садарынын болгаш ачы-дуза чедиреринин хергелет ортектөр-биле өзүдесин 1999 чылдың декабрьга бодаарга, 116,1 хуу болган.

Баштайгы директорум

Кижн бүрүзүнүн амыдыралынын чурттап эртен чылдары оорукчу, муңгарал база бергелер-биле долдунган болур. Амыдырал — демисел, амыдырал — оорукчу деп чугаа айна-ла тыптып келбээн. Школань 1969 чылда Сүт-Хол кожуунун Борд-Тайга ортумак школага дооксан мен.

Совхоз директору Дамдын Санчаевичиниң холуну алаанга эртен чыг-үем менээ улуг догум болган. Оон арга-дузжылгазын, сүмелерин шингээдиң турдум. Экономиктиг санаашкынар, сайгарылгалар, ажылды шын организастаарынын арга-хемчеглери менээ хиле барбаан.

ХАРЫЛЗАА

Харылзаа бүдүрүлгелери 48,4 млн. рубльдин ачы-дузазын, оон иштинде чонга 20,9 млн. рубльдин ачы-дузазын чедирген. Чонга чедирген ачы-дузазын кирген орудаларынын иштин түңү 43,3 хуу. 1999 чылдың январь-сентябрьда бо көргүзүг 40,8 хуу турган.

КАПИТАЛ ТУДУТ

Бо чылдың январь-сентябрь айларда экономиканы болгаш социал адырын хөгжүдери-биле оңчунуң бүгү хевирлеринин бүдүрүлгелеринге болгаш организашыларынга кол капитал ажаландырышкынынга 170,1 млн. рубльдин ажылгаан. Бо дээрге эртен чылдың ол-ла үезинге денээрге, 14,5 хуу эвээш бооп турар.

ӨРТЕКТЕР

2000 чылдың сентябрьда чонга барааннар садарынын болгаш ачы-дуза чедиреринин хергелет ортектөр-биле өзүдесин 1999 чылдың декабрьга бодаарга, 116,1 хуу болган.

ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ДЕННЕЛИ БОЛГАШ ОРУЛГАЛАРЫ

2000 чылдың январь-сентябрь айларда чонун

САҢ-ХӨӨ

2000 чылдың январь-август айларда республика экономиказынын кол адырларынын улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринин саң-хоо түнелени 213 млн. рубль карылгатыг болган, 1999 чылдың ол үезинде 117 млн. рубль карылгатыг турган.

Хуусаазы эртен кредитор оредеринин структуразында бюджетке төлевер 12,0 хуу, бюджеттен дашкаар фондурларга төлевер — 27,0 хуу, бараан берикчилеринге оредер — 44,0 хуу.

Садыг алыкчыларынын хуусаазы эртен оредеринин 68,1 хуу. Эи хой оредер чедирге чуртталга-коммунал ажил-агыйынын бүдүрүлгелери (40,1 хуу) болгаш үлетпүр бүдүрүлгелери (28,7 хуу) хамаржыр.

БАРААННАР БОЛГАШ АЧЫ-ДУЗА РЫНОГУ

Иштинин чемелгезин калдырарга, үрүмкөтөн садар бараан саарылганынын бүгү адырларында саарылга 117,5 млн. рубль болгаш азы 1999 чылдың бо үези-биле денээрге 0,5 хуу көвүдү.

Урүмкөтөн садар бараан саарылганы улуг болган биче садыг организашыларында 24,5 хуу хевирлеринин тургустунап, биче бүдүрүлгелерге — 32,3 хуу, эт-сөн, холушкак алы-чөм рыноктарында 43,2 хуу тургустунап.

Микрокредитурга үрүмкөтөн садар бараан саарылганынын денгизүүү алы-чөм аймаанда 58,5 хуу, айна хамарышпас барааннарда — 41,5 хуу бооп турар.

Чонга көргүскөн төлевердин ачы-дузазын хемчээли 2000 чылдың январь-сентябрь айларда 214,2 млн. рубль болган азы 1999 чылдың ол-ла үезинге денээрге, 3,2 хуу кудулаан.

ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ДЕННЕЛИ БОЛГАШ ОРУЛГАЛАРЫ

2000 чылдың январь-сентябрь айларда чонун

кижи бүрүзүнге оонаштыр ашша орулгалары айда 1003 рубль, азы эртен чылдың ол-ла үезинге денээрге 1,4 катап оскен. Чонун буттуг ашша орулгалары (албан төлээр орулгалары болгаш дады-вырлары кызып каапкан, барааннарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинде хергелет ортектөр-биле дүштүрүрге) 108,1 хуу болган.

2000 чылдың август айда улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелер ажалдакчыларынын айда алыр-ортумак шалыңы социал төлеверлер-биле кады 1376,7 рубль азы күш-ажыл кылып шыдаар кижилеринин чурттап болур хемчээлинин 113,2 хуузу болган.

Бүдүрүлгелерин болгаш организашыларын шалың төлээр тады-биле хуусаазы эртен оредеринин 2000 чылдың октябрь 1-ге чедир 219,1 млн. рубль болган. Бюджеттин бүгү денеленинде шалың төлээр хуусаазы эртен оредеринин иштин түңү 2000 чылдың октябрь 1-ини байдалы-биле 122,9 млн. рубль четкен.

Чонун ажилга хаара туттунап байдалын хынап коорге, 2000 чылдың сентябрь айнын тончүзүнде ажил чок кижилеринин иштин саны 26,0 мун кижн болган (1999 чылдың сентябрь айда ажил чок кижилеринин саны 32,3 мун кижн турган).

Сентябрь айнын тончүзүнде күрүенин чонун ажилга хаара тудар албанынын организашы ажал дүштүг 5,6 мун кижн уетка турган, олардан 4,2 мун кижин албан езуу-биле ажил чок кижилер деп санаан. (1999 чылдың сентябрьга дес-дараалааштыр 4,3 болган 3,3 мун кижн турган).

Бо чылдың январь-август айларда республикага чонун чалгытар озулгени 1000 кижиге оонаштыр алдырга, 1,9 процент болган. 1999 чылдың январь-август айларда 1,8 процент турган.

Чурттакач чонун 1000 кижиге оонаштыр ол-бүгү тударынын коэффициентин 3,3, а чарлары — 1,4 болган. Бадыйлашкан 1000 ол-бүгүлени 44-и чарып турган. (1999 чылдың январь-август чарып турган ол-бүгүлелеринин саны 380 турган).

Аарылар талазы-биле алырга түбөр-күлө, педикулө-биле аарган кижилеринин саны оскен.

Республиканын ИХЯ-нын медээзин езуугар алырга, 5720 кем-херек үүлгединин бүрүткүн. 10 мун кижиге оонаштыр алырга, 184 кем-херек үүлгедин кылган бооп турар. 1999 чылдың январь-сентябрьда 172 кем-херек үүлгединин бүрүткүн турган.

Садыглар, квартиралар оорлар чоруктарынын саны дыка оскен. Оларын дес-дараалааштыр алырга, 1,1 болган 1,2 катап оскен.

Экономиктиг кем-херек үүлгедин 1,3 катап, наркотиктер болгаш күштүг бүдүмелдер-биле холбашкан кем-херек үүлгединлери 1,2 катап, үнтүшкүлери 1,4 катап оскен. 2000 чылдың январь-сентябрьда кем-херек үүлгединикилерин илеретин сойгалаары 67 хуу болган, а 1999 чылда 70 хуу турган.

Тыва Республиканың Статистика талазы-биле күрүне комитети.

ПРЕЗИДЕНТ КУБОГУНГА ХАМААРЫШТЫР ШҮҮРЕП, ШИЛИП КААПКАН

1995 чылдан эгелээш июль айның эгезинде болуп эртип турар Тыва Республиканың Президентизиниң кубогу дээш хол бөмбүүнге маргылдаа бо чылын 6 дугаар болуп эртен.

Маргылдааның кол-ла сорулазы республикага хол бөмбүгү спортун сайзырадыр, айна сонуургалды күштелдирери.

Ол чылдан эгелээш-ле хол бөмбүүнге аныяктарнын сонуургалы дынзып, спорттун бо хевиринге спортчуларын саны көвүдөн. Ылангыя эртен чылын Чеди-Хол, Чаа-Хол, Танды кожуунардан ойнап келген уруглар командаларынын дыка чараш шимчегир оюннарын корукчулар, аарыкчылар сонуургап турдулар.

Чылдың-на бо маргылдааны үсөйи коруп турар кижилер кайы кожуунун, кайы хире ойнаарын дыка эки билдирер. Моон мурунда колдуунда хол бөмбүүнге Тыванын каш-ла саныг кожуунары шыраак ойнап чорган болгай. Ам бо соолгу чылдарда кайы-даа кожуунарнын командалары шырактыр.

Чылдың-на бо кубокту эртирер турары спортка сонуургалдыг кижилерге-даа, аарыкчыларга-даа солун, экилди.

Ынчалза-даа бо маргылдаада арай шыныг эвес чоруктар кожуунардан келген спортчуларын сеткилин холмудуштур деп болуур мен. Чүл ол дээрге, Кызыл-Хол районда эр-даа, херээжен-даа командалар эртирер шырактарып турарлар.

Чылдың-на бо кубокту эртирер турары спортка сонуургалдыг кижилерге-даа, аарыкчыларга-даа солун, экилди.

Бо ийн командаларда 9 анга кожуунун 9-9 шыраак ойнакчылары ойнап турар. Кожуунарнын эи-не шыраак ойнакчыларын ажил-агый, чуртгалар чедирге хандыргаш, ойнадып ап турарлар. Ийе, кымыг-даа амыдырал херек. Кымыг-даа амыдырал, чуртгалар чедирге хандыргаш, ойнадып ап турарлар.

Чылдың-на бо кубокту эртирер турары спортка сонуургалдыг кижилерге-даа, аарыкчыларга-даа солун, экилди.

Чылдың-на бо кубокту эртирер турары спортка сонуургалдыг кижилерге-даа, аарыкчыларга-даа солун, экилди.

Чул ол дээрге, Кызыл-Хол районда эр-даа, херээжен-даа командалар эртирер шырактарып турарлар. Чангыс эжик-биле ИХЯ биле Чазактын командаларын ап королдирер.

Бо ийн командаларда 9 анга кожуунун 9-9 шыраак ойнакчылары ойнап турар. Кожуунарнын эи-не шыраак ойнакчыларын ажил-агый, чуртгалар чедирге хандыргаш, ойнадып ап турарлар.

Чул ол дээрге, Кызыл-Хол районда эр-даа, херээжен-даа командалар эртирер шырактарып турарлар. Чангыс эжик-биле ИХЯ биле Чазактын командаларын ап королдирер.

РЕДАКЦИЈАДАН:

Республика иштинге хол бөмбүгү спортун сайзырадыр дээш ТР-ий Президентини Ш. Д. Ооржак чогуур үезинде хемчегил алганы чон дөгүсү. Эгезинде Президент Кубогунын дугайында чурттуг бадалап алган. Ол езуугар эртирер иштининин болгай Ону спорттун хоочуннары белин делкин турду. Ол үезде кодээ спортчулар Сүт-Холдун, Чоон-Хемчиктин болгаш Улуг-Хемнин оодлар командалары бирги черин шилеп бижи турар.

Чул ол дээрге, Кызыл-Хол районда эр-даа, херээжен-даа командалар эртирер шырактарып турарлар. Чангыс эжик-биле ИХЯ биле Чазактын командаларын ап королдирер.

Чул ол дээрге, Кызыл-Хол районда эр-даа, херээжен-даа командалар эртирер шырактарып турарлар. Чангыс эжик-биле ИХЯ биле Чазактын командаларын ап королдирер.

ХЕРЕГЛЕП ӨРТЕКТЕРИНИҢ КӨРГҮЗҮҮ

Table with 4 columns: Baranнар болгаш ортектин ачы-дуза чедирлелени, Октябрь 2000 чылда хуулуг коэффициент-биле чылга денээрге, сентябрь 2000 чылга денээрге, декабрь 1999 чылга денээрге. Rows include various economic indicators like investment, production, and employment.

Статкүркөм

Дорый-оол КУУЛАР, Чоон-Хемчик кожуунун мол аарыкчылары-биле демисел чорудар станциязынын начальниги.

ХАН БАЗЫЫШКЫНЫ: тыптып кээри, эмнээри

Бистин республикада хай базыышкындан аарып чоруур кижилер хой. Бо аарып канчап тыптып келирил болзуун хоочун эмчи, бистин солунуун бир кол бижикчииз А. Ивановка ТӨРЖУДАН билдиз бис. Ам эмчииниң сүмези силерге баралаттыгы.

Бир дугаарында хан базыышкыны хемчээр херекселди (тонометр) шын ажылап билгери чугула. Хан базыышкыны хемчээр чуруму мындай: аарып кижини олуртуп алгаш, уштукту (манжета) холдуң оң талакы ожуңе шырпы алар. Оон уштукту хоодай-биле кошкаш, эриилди хаап алгаш, борбакчыгайче хейни уштукту үрүрүрүңе, шилде моңгун суу кодуруп келер. Ол үеде ожуңе дамырларын суулаштып согарып чиде бээр. (Оон кулакка дыннаар херексел-биле билгил алып азы фонендоскоп дээр). Кажан борбакчыгайче эриилди кошканды ажыдыптарга, уштукта хей чоорту үнүп эгелээр, дамырнын согарып чоорту дыңалып келер. Эң бир дугаар суудалдын согушунуң чүрөктин улуг дамырнын базыышкынын көргүзөр, а кудуку бичиң саны дамырнын базыышкынын көргүзүп турары ол. Хан базыышкынын хемчээли дорозында болуктерге хуваа болур:

1) Бир үеде моңгун суугу чагыда 120/80 мм көргүзүп турар болза, ону эң чогулчалык, тарымчалык хан базыышкыны дээр.

2) 130/85 мм болза, ой-тап (нормалы).

3) 130-139/89 мм кодуруп болза, доктаамал эвес, хире-хире бедир хан базыышкыны болуор, ону аарыгнын эге чадазы деп санаар.

4) Үргүлчү 140-159/100-109 мм турар болза, ону "чымчак" азы "кызыгаар байдалды" деп санаар. Бо дээрге улуг хан базыышкынын бирги чадазы-дыр.

5) Хан базыышкыны 160-170/100-110 мм чедип турар болза, ийгиң чадаже шилчээни ол. Ынчан чүрөктин, карактын, бүүректин дамырлары үрелер. Чүге дизе, ханда хой адреналин деп бүдүмөл дамырларны кызаа тудултарга, хан эргилдизи оожумнаар, ынчанганш дамыр ханазыңга дөс хан тыптып кээр база дамыр хоочуну хан эргилдизи шалтыктып алар. Азы шын эвесе аш-чөм чирге, дамырларын ханазыңга холостерин турунар, хой органның дамырлары кызаа анаар, ажалдаар баксыраар. Хан дамырларын эгилдичели, шойлүүчели чидип, үрелер.

6) Аарыгнын "аар" чадазында хан базыышкыны 180-240/110-130 мм чедер, оон-даа улуг болуп болуор. Бо таварылгада чүрөктин артериязының шойлүүчели оскерлер, дамырлар кызаа, чырылып дулганганда, хан эргилдизи соксай бээрин — инфарк дээр.

Улуг хан базыышкынын соонда чүрөктин шыңган эди херип кошкар, чүрөк согуш-куну, оон ажалдаары шын эвес анаар (аритмия). Ынчан баш мээзинин хан эргилдизи оскерлер, кижини медерелин шыңгынар, мунчугар, ону инсульт дээр. Карак дүвүнде хан дамырнын шойлүүчели чидип, дамыр чарып, анда хан чүгүрер анаар. Ынчан аарып кижинин кармаа козулбестен, согураарып болуор.

Хан базыышкынын дүрген эмнесе болза, ол азы-бүрү аарыгларны тыптылар. Ыланга бүүректин дамырлары оскертерин, сидиктин үнери узамдыгар, хой чыгы бээрге, херилден бүүрек болууну безинден адреналин, ренин деп бүдүмөлдер дамырларнын ажалдаарын кызырып болуор. Ынчан бүүректен микробат тыптып, дегириншиңге чедирерге, улуг хан базыышкыны хоочуннар чалже шилчип, хой органның ажылын баксырадыр, харын-даа олүмгө чедирип болуор.

Аарыгнын тыптып келир чалдоогооннор чүдөр?

1. Чоок төрөлдөр аразын-дан угун дээрн демдектерден болуп болуор. Чижээ, хой божуп чоран херезген кижини кыс уругларынга болуун бүүрек аарыгын салгадып каап болуор. Ону нефропатия дээр. Бо аарыгны болдураазы-биле кыс уругну арыг-силгиге ооредир, үргүлчү алдык органның, чаян азы ужа элдин чүп, чүвүрүн хунүн-не солуп чачыктыгар. Соокка алыксап, бүүректен дегириншиң алдырга, сааттыг тургаш хой суг азы душтуг шай болза, хан базыышкыны улуг бедир. Ынчанганш болуп оожургадыр, дыштынар.

2. "Ортумак" чадазы: хан базыышкыны 180-200/105-114 мм, баш аарыры деск чигтес, хан базыышкыны кудулаас, амыр-дыш бербес анаар. Ындыг таварылгада чүрөк дамырларын алгыдар нитроглицирин, валидол, сустак, эринит, нитронг дээр эмнерин ижер.

Хан базыышкыны мээзин дамырларын чыгар тудулганда: кижиниң кылажы туруш чок, баш аарыры, чугаазы тода эвес, чөм ажырып шыдаас, карак хыйбары бээр, оон чоорту аарып талазы билгил-мөстээр, чартыктар демдектерин ожаап болуор.

Хан базыышкыны бүүректен дегенде: сидик үнмөстөр, чөм кичкесес, кустар, шыңган эттерти тыртар, тыны бачыдаар. Чоорту суг ажыктар октег чыгыр, баар улгалдыр, хаваныңар, чүрөк согушкуну шын эвес болганыңдан, ол турутар.

Хан базыышкыны каракко дегенде (глаукома): карак дүвүңге хан турутар, коору баксыраар, согураар.

Эмнээринин кол дүрүмнери:

а) каяа-даа чораш, эмнерин ал чорунар.

б) үе-үе болгаш хынаттырып алдыр.

в) улуг эрттир хан базыышкынын куду бадырбанар

болза, хан базыышкыны улуг бедир. Ынчанганш болуп оожургадыр, дыштынар.

3. Иштики бестер аарыглар улуг хан базыышкыныга чедирип болуор. Чижээ, шоолуг шимчeves амьдырал азы чөмгө хоптактаньрга, кижини семирин, чигир аарыгын чедирер. Ындыг кижинин денгизи 90-150 кг чөдө бээр... Эр, кыс кижилерин хар-назыны улгалдырга, алдык органның гормон деп бүдүмелдерин эвээжеп, бүгү иштики бестеринин ажылай эвээжедип саадыр.

4. Кижиниң сагыш-сеткилин болу канчаар алдыгар, кандыг-бир болушкуну канчаар хулаң алырыңдан мага-бог улуг хамаарылгалы. Чижээ, болду турту-тулуп билбес, кайы хамаанчок чөргө кылактаанып, сагыш-сеткилин бир-ле чүүл бодал, бүгү чүгөгө удурланып, ожежиң чоруурга, ханда хой адреналин хан базыышкынын бедир. Аарыгнын тыптыр бир чылдаганы ол.

Улуг хан базыышкынын даштык демдектерин дөктөп көрээлиңер.

1. Аарыгнын "чичи" чадазында хан базыышкыны тургушту эвес, 160-170/95-104 мм болуор. Ынчан баш аарыры, кулаа түлүр, удуру баксыраар, ажал-херектин ужуру хандыр, кичөөнгейин хулаң ап шыдаас анаар. Ол үеде аарып кижини дөвдээр, коргар

үезинде бедик черже үнерге, багай чүүл дыннаарга. Хорек ишти аарып, чүрөк дыныг аарышкыны соң, хоректе аардаш суу каандег болуор. Ынчан хан базыышкыны бедир, чүрөктин аарыры моюнче, диштерже, чарын аразынче, солагай холче тарай бээр. Ындыг таварылгада чүрөк дамырларын алгыдар нитроглицирин, валидол, сустак, эринит, нитронг дээр эмнерин ижер.

Хан базыышкыны мээзин дамырларын чыгар тудулганда: кижиниң кылажы туруш чок, баш аарыры, чугаазы тода эвес, чөм ажырып шыдаас, карак хыйбары бээр, оон чоорту аарып талазы билгил-мөстээр, чартыктар демдектерин ожаап болуор.

Хан базыышкыны бүүректен дегенде: сидик үнмөстөр, чөм кичкесес, кустар, шыңган эттерти тыртар, тыны бачыдаар. Чоорту суг ажыктар октег чыгыр, баар улгалдыр, хаваныңар, чүрөк согушкуну шын эвес болганыңдан, ол турутар.

Хан базыышкыны каракко дегенде (глаукома): карак дүвүңге хан турутар, коору баксыраар, согураар.

Эмнээринин кол дүрүмнери:

а) каяа-даа чораш, эмнерин ал чорунар.

б) үе-үе болгаш хынаттырып алдыр.

в) улуг эрттир хан базыышкынын куду бадырбанар

Эмчииниң сүмези

"Сибирьниң БЧН" банкызы



КОЛ-ЛА ЧҮВЕ — БОТ-БОДУНГА БҮЗҮРЕЖИЛГЕ

2000 ЧЫЛДА Сибирьде эң-не эки ажылап турар банкларның бирээзи "Сибирьниң бот-бодунга чээли нийтилгези" (Сибирьниң БЧН) банкызы диезе частырг болбас. "Сибирьниң БЧН" банк экономикасы асжок сыйры харыл-заалыг апарган. "Сибирь дүргүлүгүз" ассоциацияның девискээринде ажыдап турар. 1998 чылдагы кризистин соонда бирги ээлчегде девискээринин бүдүрүлгө болгаш социал айтырыгларын шийтпирлээри-биле саң-хөө курлавырларын мөөнөзээр эргежок чугула апарган. "Сибирьниң БЧН" банкызы бот-тускааңаң нийтилгел болганда, сд-хөө мөөнөзэринге таарымчалыг бооп турар. "Сибирьниң БЧН" банкынын директорлар бөүлөдүкин дарагы Александр Деважин ук банкынын сорулгаларының, Сибирь девискээринин экономиказына оң туружууну дугайында "Сибирьниң БЧН" КБ-ини Тывада девискээр филиалының МИЧ-биле харылзаалар талазы-биле директорууну дузалакчызы Л. Кайыногайга мынчаар харылаан:

— "Сибирьниң БЧН" дээр банкызының амгы үдегин ажылынын дугайың тайылбырлап берип көрүңер.

— 2000 чылда банкының курлавырлары оскен, филиал четкилерин калбарган. "Сибирьниң БЧН" банкынын филиалдары сибирьнин федералдыг округунун 12 девискээринде: Омексиде, Томексиде, Новосибирексиде, Кемеровода, Красноярексиде, Барнаулда, Минусинскиде, Абаканда, Кызылда, Улан-Удэде, Читада, Иркутексиде ажыдап турар. Төлөөлөңе чери Москвада ажыдап турар. Банк четки-зинде 138 немелде офистер ажыдап турар. Оларда делегей депининин технология болгаш ажылын эки билдир бедик мергежилдик кадрлар бар болганы-биле чыл дүргүзүлдө болуңун хууда хоректинин 10 катап өстүрген азы богуң 500 млн. рубль хире хоректиниг апарган. Ажыл-чын активтерин хемчээли элээн каш катап оскен болгаш бо чылдын ноябрь 1-де 830 млн. рубль ашкан. Чоңуң хууда шыгжадышкынының нийти хемчээли барык 4 катап, юридиктиг албан черлеринин шыгжааткан хоректинин хемчээли 3 катап оскен. Банкыда шыгжадыктын кижилериниң саны 2 ажыг катап көвүдээн. Богуң бо банк Урал бетинде эң хой хоректиниг болгаш филиал четкилеринг банк бооп турар.

хууда, тала-дугай тиртар багай чачыларда чоруудуп турар. Ол-бо талже чачылчак чорук элээн иле апарган. Бир эвес банк болуңун ажыл-дын ыңды чүдүлгө үндө-зилээр болза, ол дээрге арын-нур чок банк-тыр деп чугаалап болуор.

— "Сибирьниң БЧН" банк оон чайлаар дээрликте бүзүрээр берге-даа ышкаш. — Оон 100 хуу чайлаар бие деп чугаалап шыдаас мен. Ынчанмыже оон чайлаарын сорулгалы бар. "Сибирьниң БЧН" банкызы политиказын ажалдаар дээр дээңиңерге ажылаар дээр эвес, бистин ачы-дузаны херек кижилерге ажалдаар болоттай. Ынчанганш рынок "Сибирьниң БЧН" банкының талазын кирер ужуруг, чүге диезе, шыгжадыкчыларын кандай-да күзөлдөрүн, оон иштедиз эрбениң чугааларын бестин дыңгаарыны белектен чыгарып турар бис. Херектин ужуру чүл диезе, чамдыкта кижилер банкыга болуңун бүгү херекселдер долу угаал-медересин бестин кылашты-жып көрө-дир.

СОРУКТУГЛАР — ТОЖУДА

Хууда дузалал ажыл-агый-лыглар, төрөл болуктер болгаш колдө ажыл-агыйның оскө-да хевирлеринин элери бо чылдын 3647 тонна сипенин белектээң. Ол дээрге эртен чылдыгыңдан 357 тонна хой-дур Ырбан, Сымтыг-Хем, Тоора-Хем, Ий, Адыр-Кежиг сумуларын чурттакчылары акаа идеяларын киришкен. "Толбул" төрөл болук база улгегергич ажалдан. Кушту-Кежигте, Балырганыңга, Тос-Булакка, Тамжалыкка, Толбулга, Галымга арттарын чыгыш мады, инээ, шээр мады кыгыт ажыр. Ында холаш-турал таралган сетелген дозулган. Мал ажылдагыларын кол нуруу хойаш-тур-лагарыңе кожуң, белеткең, ам-даа уламчылап турар.

Сипенин колдуңда хол калдыры, аът машиназы-биле кезип белектээң. Кызымак малчынар Кызылдан кыра-чар материалдарын салып, мал чөмөлерин улуг шүүдөл үндүрүп тургаш, белеткээң. Ол дээрге мал ажылыңа кижилериниң ынактын херечилдиг турар. Кожуун чыгыргазы 4 тонна душту оортуң октегеш, арттарга чичиң ортектерге саткын.

Тожунуң соруктуг колдө ажыл-ишчилери мадын кыштан хур-менди ажырап сорулгалыг ажыдап чоруур.

Михаил ОНДАР.
Тожу кожуун.

— Менеджментиниң кол дүрүмү болза доктаамал сорулгалыг болуор деп бир чүдүлгөңе бижээн силер. Ындыг сорулгалы банкыны мурунуга салган ирги бе?

— Банкынын хун бүрдөңи ажылыңа чамдык болуктерин удуранышкык эрге-ажыктары үрүдүң таваргы бээр-дир. Банк дээрге акционерлерин, менеджерлерин, шыгжадыкчыларын эрге-ажыктарын камгалаар, харыл-заалар тударын бүдүн системаны болгай. Ол болуктерин эрге-ажыктарын барымдаалары банкының турум ажалдаарынын магадылаы болуор. Мооң ужурунда банкыны хожүдөр стратегияны тургузары, эрге-ажыктары дүргүлүп боттаңдырары албан. Банк — нийти-леддин, экономиканың кезээ. Банк эргежок чугула ачы-дузаны юридиктиг албан черлеринге, бажын ажыл-агыйларыңга, хууда чоңга көргүзөр дээрлик кижилер бүүрер турар. Оон ангыда банклар алган орулгаларын бүдүрүлгелерин, девискээрлерин экономиказын, нийти күрүениң хожүдөрлик кинер-дээрлик нийтилед илестеп турар. Ынчанганш бистин банкыны хоректинин улум өстүрер сорулгалыг, арыг оруда аларын ийгиң черен-нин айтыры кылдыр көрүң.

Бир эвес банк болуңун ажыл-дын ыңды чүдүлгө үндө-зилээр болза, ол дээрге арын-нур чок банк-тыр деп чугаалап болуор.

— "Сибирьниң БЧН" банк оон чайлаар дээрликте бүзүрээр берге-даа ышкаш. — Оон 100 хуу чайлаар бие деп чугаалап шыдаас мен. Ынчанмыже оон чайлаарын сорулгалы бар. "Сибирьниң БЧН" банкызы политиказын ажалдаар дээр дээңиңерге ажылаар дээр эвес, бистин ачы-дузаны херек кижилерге ажалдаар болоттай. Ынчанганш рынок "Сибирьниң БЧН" банкының талазын кирер ужуруг, чүге диезе, шыгжадыкчыларын кандай-да күзөлдөрүн, оон иштедиз эрбениң чугааларын бестин дыңгаарыны белектен чыгарып турар бис. Херектин ужуру чүл диезе, чамдыкта кижилер банкыга болуңун бүгү херекселдер долу угаал-медересин бестин кылашты-жып көрө-дир.

Бир эвес банк болуңун ажыл-дын ыңды чүдүлгө үндө-зилээр болза, ол дээрге арын-нур чок банк-тыр деп чугаалап болуор.

— "Сибирьниң БЧН" банк оон чайлаар дээрликте бүзүрээр берге-даа ышкаш. — Оон 100 хуу чайлаар бие деп чугаалап шыдаас мен. Ынчанмыже оон чайлаарын сорулгалы бар. "Сибирьниң БЧН" банкызы политиказын ажалдаар дээр дээңиңерге ажылаар дээр эвес, бистин ачы-дузаны херек кижилерге ажалдаар болоттай. Ынчанганш рынок "Сибирьниң БЧН" банкының талазын кирер ужуруг, чүге диезе, шыгжадыкчыларын кандай-да күзөлдөрүн, оон иштедиз эрбениң чугааларын бестин дыңгаарыны белектен чыгарып турар бис. Херектин ужуру чүл диезе, чамдыкта кижилер банкыга болуңун бүгү херекселдер долу угаал-медересин бестин кылашты-жып көрө-дир.

ХУНДУЛУГ ПАССАЖИРЛЕР!

2000 чылдың декабрь айның 1-ден эгелээш девискээртөргө ухар агаар оруктарыңа чаа ортектерин тургузыан:

- 15 хонук бурунгаар садар ЧИИГЕЛДЕЛИГ ортектер миңдыг:
- Кызыл — Красноярек — 1600 рубль.
- Кызыл — Новосибирек — 2050 рубль.
- Кызыл — Иркутек — 2050 рубль.
- Красноярек — Новосибирек — 1850 рубль.
- Красноярек — Иркутек — 1850 рубль.
- Уш хонук бурунгаар садар болгаш оон БИЧИИ УЛУГ ортектер миңдыг:
- Кызыл — Красноярек — 1860 рубль.
- Кызыл — Новосибирек — 2400 рубль.
- Кызыл — Иркутек — 2460 рубль.
- Красноярек — Новосибирек — 1970 рубль.
- Красноярек — Иркутек — 2300 рубль.

АДМИНИСТРАЦИЯ.

"БОДУМ БАЖЫҢЫМ" ЧҮРТТАЛГА ЛОТЕРЕЯЗЫ

Атаа киржиринче далажыңар! Бо чылдын декабрь 25-те болуор чуртталга лотереязының ийгиң тиражыңа найысылалаң төвүңде чаатгайды туткан

ийиң эрээлдиг квартираны хой акаа түңүдү 40 ой-наашкыны амьдылар хандырылганын техниканын ойнаар.

"Бодум бажыңым" деп чуртталга лотереязының билеттерин "Тыва парламаны" киосктеринде болгаш республиканың харылзаа салбырларында садып турар.

Далажыңар, боттарыңарга ажыктыңар арганы ажыглар!

Адреси: Кызыл хоорай, Кызыл Партизаннар кудумчузу 36, "Өлүгүн" гостиницазы, №101 кабинет. Телефоннары 1-18-61, 3-77-17.

— "Сибирьниң БЧН" банкызы чүңү ачмызы-биле хожүрү ирги? Саң-хөө ачмызы чедирер рюкту байлар үлежин апарган хире.

— Саң-хөө ачы-дузаны көргүзөр рынок бисте тургуштуна берген деп бодал-биле чопшээрешпес мен. Ындыг рынок тургуштуман, шуут чок. Ам дээрзинде бо ажылың политика-биле холуштургаш,

Бир эвес банк болуңун ажыл-дын ыңды чүдүлгө үндө-зилээр болза, ол дээрге арын-нур чок банк-тыр деп чугаалап болуор.

— "Сибирьниң БЧН" банк оон чайлаар дээрликте бүзүрээр берге-даа ышкаш. — Оон 100 хуу чайлаар бие деп чугаалап шыдаас мен. Ынчанмыже оон чайлаарын сорулгалы бар. "Сибирьниң БЧН" банкызы политиказын ажалдаар дээр дээңиңерге ажылаар дээр эвес, бистин ачы-дузаны херек кижилерге ажалдаар болоттай. Ынчанганш рынок "Сибирьниң БЧН" банкының талазын кирер ужуруг, чүге диезе, шыгжадыкчыларын кандай-да күзөлдөрүн, оон иштедиз эрбениң чугааларын бестин дыңгаарыны белектен чыгарып турар бис. Херектин ужуру чүл диезе, чамдыкта кижилер банкыга болуңун бүгү херекселдер долу угаал-медересин бестин кылашты-жып көрө-дир.

Бир эвес банк болуңун ажыл-дын ыңды чүдүлгө үндө-зилээр болза, ол дээрге арын-нур чок банк-тыр деп чугаалап болуор.

— "Сибирьниң БЧН" банк оон чайлаар дээрликте бүзүрээр берге-даа ышкаш. — Оон 100 хуу чайлаар бие деп чугаалап шыдаас мен. Ынчанмыже оон чайлаарын сорулгалы бар. "Сибирьниң БЧН" банкызы политиказын ажалдаар дээр дээңиңерге ажылаар дээр эвес, бистин ачы-дузаны херек кижилерге ажалдаар болоттай. Ынчанганш рынок "Сибирьниң БЧН" банкының талазын кирер ужуруг, чүге диезе, шыгжадыкчыларын кандай-да күзөлдөрүн, оон иштедиз эрбениң чугааларын бестин дыңгаарыны белектен чыгарып турар бис. Херектин ужуру чүл диезе, чамдыкта кижилер банкыга болуңун бүгү херекселдер долу угаал-медересин бестин кылашты-жып көрө-дир.

"ШЫН" СОЛУН

неделянын вторник, четөөрг болгаш суббота хүнеринде үнүп турар. Ол хүнерде солуну хоорайга садар кылдыр **ТАРАДЫКЧЫЛАР** анаа негеттинип турар. Күзелдиг кижилер "ШЫН" солунуң редакциязына келгеш, дүгүрүлүп алырыңче чаап тур. Паспорттуг келир.

Адреси: Кызыл хоорай, Пардалга бажыны, Красноярекская кудумчузу 100, КАБИНЕТ 26.

Кызыл хоорай, Красноярекская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиказын Чыгаа болгаш "ШЫН" солун редакциязының коллективин

Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Чимисмаа Монгуш, Күстүгүр Сат, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редакторунуң орадакчызы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98. Солун келбейн барганда, даразында телефоннараже долдур: 3-14-94, 3-57-92.

КИЛДИСТЕР: Нийтилед-политиктиг килдиз — 3-39-15; Коммунист орду — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16; Солунуң "ШЫН" солун редакциязының компьютер төвүңге ортол болгаш мыскалган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама. Тираж 3910. Чыгы 130.

АГАР САНЫБЫС: № 407381040000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Пардалга болгаш массалыг информация чөмөктеринин талазы-биле хойлуудулазының чорудулазына контроль болгаш бүтүктелгенин Тыва девискээр эргелдизин бүтүктелгенин.

Бүтүктелгениң дугайы — Т-0007. ТР-нин пардалга болгаш информация хуркомитетинин типографиязынга паралан (Кызыл, Шеткин-Кравченко, 1). График суугаар ат салган шакы 23 шак.

Солунда парламенттин материалдарын авторларын бодалары редакциянын туружу-биле дүңдөһей барып болуор. Айыттыңан саннары болгаш оскө-даа фактылары, дыңдагылары доо ивоторлар боттары харылаар.